

HÂLİS'İN KİTÂB-I ŞEHİDÂN ADLI ESERİ ÜZERİNE*

ON KİTAB-I SHEHIDAN BY HÂLİS

Feysi ÇİMEN**

ÖZ

Bu makalede Kitâb-ı Şehîdân adlı eser üzerinde durulmuştur. Eserin müellifi Hâlis'tir. Kitâb-ı Şehîdân ile müellifi Hâlis hakkında şimdiye kadar Türkiye'de bir çalışma yapılmamıştır. Hâlis, müellifin ismi değil eserlerinde kullandığı mahlasıdır. Gerçek adı Şah Hâkim'dir. Hâkim Hoca Hâlis olarak da bilinmektedir. Hâlis, 19. asrın ortalarında yaşamıştır. Doğum ve ölüm yılı ile vefat yeri bilinmemektedir. Bazı şiirlerinden yola çıkarak 1778-1780 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Daha çok dinî, didaktik ve tarihî eserler kaleme almıştır. Doğum yeri Seyram'dır. Hâlis, Ahmet Yesevî soyundan gelmektedir. Edebî eserlerinin çoğunu Fergana'da kaleme almasında rağmen daha çok Taşkendi veya Şâşî (Taşkent'in eski adı) olarak bilinir.

Kitâb-ı Şehîdân önce Arapça olarak kaleme alınmış, Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiş daha sonra serbest tercüme usulüyle Doğu/Çağatay Türkçesine aktarılmıştır. Kitâb-ı Şehîdân 88 varak olup 46 başlıktan oluşmaktadır. Türkiye ve Özbekistan'da nüshaları olan eser gayet hacimli, güzel yazılı, sade dilli bir metindir. Kitâb-ı Şehîdân, İmâm-ı Şâh-ı Cerîr'in hareket, faaliyet, mücadele, seyahat ve seferleri ile bir olay veya bir bağlam üzerine söylediği şiirler etrafında şekillenmektedir. İmâm-ı Şâh-ı Cerîr olarak tavsif edilen kişinin Yemenli Becile kabilesinin reisi Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitâb-ı Şehîdân, Hâlis, Kerbelâ, Kısâ-yı İbn Cerîr, Çağatay Türkçesi.

* Bu makale 26.06.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 27.06.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.07.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atf şekli; Feysi Çimen, Hâlis'in Kitâb-ı Şehîdân Adlı Eseri Üzerine, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 5-1 (2022), Karabük 2022, s. 95-119.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI:

** Dr. Öğretim Üyesi, İstinye Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fcimen@istinye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3734-7257>

ABSTRACT

This article focused on the *Kitab-i Shehidan* written by Hâlis. No study has been conducted about *Kitab-i Shehidan* and its author Hâlis. Hâlis, is not the real name of the author but his pseudonym, his real name is Shah Hâkim. He is also known as Hâkim Hoca Hâlis. Hâlis lived in mid-19th century but his birthdate, date of death and place of death is unknown. By taking some of his poem into consideration his birthdate is estimated between 1778-1780. His works are mostly on religious, didactic and history. His birthplace is Seyram, it was believed that he is a descendant of Ahmet Yesevi. Even though he wrote most of his works in Fergana he is mostly known as Tashkendi or Shashi (old name of Tashkent).

Kitab-i Shehidan consists of 88 sheets and 46 topics. Its copies in Turkey and Uzbekistan are quite voluminous, beautifully written with plain language. *Kitab-i Shehidan* is shaped around the actions, struggles, travels, expeditions, and activities of İmam-i Shah-i Cerir, and the poems he recited regarding to an event or a context. It is understood that the person described as İmam-i Shah-i Cerir, is the chieftain the Yemenite Becile tribe Ebu Amr Cerir b. Abdillah b. Cabir el-Beceli (date of death 51/671).

Keywords: *Kitab-i Shehidan*, Halis, Kerbela, Kıssa-yi İbn Cerir, Chaghatai Turkish.

Giriş

Hz. Hüseyin ve yanındaki Müslümanların Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emevî Halifesi Yezîd'in emriyle Kerbelâ'da hunharca şehit edilmesi olayını hazin ve mufassal bir şekilde anlatan yer yer mersiyele de ihtiva eden makteller kaleme alınmıştır. Kerbelâ olayı, meydana geldiği günden günümüze İslam tarihinin en acı olayı olarak peygamber ailesine sevgi besleyen zümreler üzerinde derin tesir uyandırmış, başta edebiyatçılar ve tarihçiler tarafından "bitmeyen bir matem" olarak tavsif edilmiştir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da gösterdiği metanet ve mücadele; resimden şiire, mimariden musikiye birçok müellife ilham kaynağı olmuştur. Bu farklı disiplinlerdeki eserlerin yekûnu bir Kerbelâ külliyyatı oluşturmaktadır. Özellikle edebiyata konu olan eserler Muharremiyye, Mersiye, Maktel-i Hüseyin, Vak' a-ı Kerbelâ, Vâkı' a-i Hâile-i Kerbelâ-i Pür-belâ, Manzûme-i Kıssa-ı Kerbelâ, Kitâb-i Kerbelâ, Hadîkatü's-Sü'edâ, Tercüme-i Ravzatü'ş-Şühedâ, Tuhfetü'ş-Şühedâ, Mersiye-i Cenâb-i Şühedâ-yi Kerbelâ, Kitâb-i Maktel-i Hazret-i Hüseyin vb. başlıklar taşır.

Başlangıçta Arapça, Farsça olan bu eserler sonradan bütün Müslüman toplulukların dillerinde verilmeye başlamıştır. Kerbelâ mersiyeleri bir mersiye türü olarak hem Doğu Türkçesinde hem Batı Türkçesinde yüzyıllar içinde değişik müellifler tarafından farklı hacimlerdeki eserlerde o kadar çok konu edilmiştir ki eser zaman içinde müstakil bir türe dönüşmüştür. Türkiye’de Kerbelâ mersiyeleri üzerine çok sayıda akademik ve popüler çalışma yapılmıştır. Buna rağmen Doğu Türkçesinde kaleme alınan Kerbelâ mersiyeleri üzerine müstakil birkaç çalışmadan başka nitelikli bir çalışma yapılmamıştır. Hâlbuki Doğu-Batı Türkçesi arasında karşılaştırmalar yapılabilmesi için Doğu Türkçesindeki Kerbelâ mersiyelerinin bir dökümünün yapılması gerekmektedir. Ancak bu mufassal çalışma sonrasında bahsi geçen her Kerbelâ mersiyesinin müstakil bir çalışmaya konu olmasıyla aynı edebî türün Doğu-Batı Türkçesindeki durumu hakkında karşılaştırma yapılabilecektir.

Kerbelâ ile ilgili Doğu Türkçesinde yazılmış eserlerden ilk akla gelen Hâlis'in Kitâb-ı Şehîdân adlı eseridir.

Eserin Müellifi

Manzumelerinde Hâlis mahlasını kullanan şair hakkında tezkire ve biyografik kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Müellifin Özbekistan’da incelenen eserlerinde kendi hakkında verdiği bilgilerden yola çıkarak geniş malumata ulaşılabilmektedir. Hâlis hakkında ilk bilgi veren Hofman’dır. Hofman, Halis adı hakkında net bir bilgiye ulaşamadığını ifade eder ve Hâlis ismini tespit ettiği kaynakların listesini verir.¹

Bu konuda yapılan diğer bir çalışma Özbekistan’da Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç tarafından yapılan “Halis ve Onun Edebi Mirası” başlıklı doktora tezidir.² Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Hâlis hakkında şu bilgileri verir:³ 19. asrın ortalarında yaşamış olan Hâlis’in doğum ve ölüm tarihi ve vefat yeri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Daha çok dinî, didaktik ve tarihî eserler kaleme alan müellifin asıl adı Şah Hâkim’dir. Şiirlerinde mahlas olarak Hâlis’i kullanan müellif⁴ halk arasında Hakim Hoca Hâlis olarak da bilinmektedir.

¹ Bkz. Hofman, H. F., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Published by The Library of The University of Utrecht Under the Auspices of The the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Utrecht, 1969, s. 231-234.

² Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, *Halis ve Onun Edebi Mirası*, Özbekistan Respublikasi Aliy ve Orta Mahsus Talim Vezirligi Alishir Nevai Nomidagi Semerkand Devlet Universtiti, [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Semerkand, 1997.

³ Burada yer alan bilgiler Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç’in bahsi geçen Özbekçe eseri s. 8-49 aralığında yer alan ilgili kısımlardan tercüme edilmiştir.

⁴ “Ki andin özümge Halis koyıp at, Barısı bir kişidin ey âkil zât” Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s.27.

Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Halis'in Ahmet Yesevî soyundan geldiğini bildirmektedir.⁵ Nitekim bu bilgiyi destekler nitelikte Halis, Yusuf ve Züleyha isimli eserinde doğum yeri ve soyu hakkında şu bilgiyi vermektedir:

Ve lîkin asl atım Şah Hâkimdür⁶

Atam, anam evvel koygan kadimdür

Tevellüdde maña ol at kadimdür

[...]

Uluğ babalarım Seryam⁷ elidür

Uşol Seryam alarnı menzilidür⁸

Hâlis, 18. asır sonu ve 19. asır başındaki siyasi istikrarsızlık yüzünden ailesiyle birlikte çok genç yaşta Taşkent'e göç etmiştir. Üçü erkek üçü kız olmak üzere 6 kardeşi vardır. Lakin diğer kardeşlerinin adı bilinmemektedir. Özbekistan'da yaşarken bir süre Fergana'da bulunmuştur. Fergana'da bulunma sebebi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Burada yaşaması onu Fergana ve Hokant bölgelerinde bilinir kılmıştır.

Eserlerinin çoğunu Fergana'da kaleme almasına rağmen halk arasında Taşkendi veya Şâî (Taşkent'in eski adı) olarak bilinir.

Eserlerinin mühim bir kısmını Fergana'da yazdığı için bu bölgedeki şehirlere temas etmiştir.

Yusuf ve Züleyha mesnevisinin Şarkşinaslık Enstitüsü 8924/1 numarada saklanan nüshasının 138. sayfasında yer alan Hicri 1259 tarihi (Miladi 1843) hayatı hakkında ipucu vermektedir. Bu tarih eserin yazılış tarihi bildirir.

Yine aynı eserde aşağıdaki şiir yer almaktadır.

Haber alsam meni yaşım yetipdür

Peygambeni yaşydın hem ötipdür⁹

⁵ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s.11-12.

⁶ Burada yer alan şiirler Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç'in bahsi geçen Kiril alfabesiyle yazdığı eserinden alındığı için transkripsiyon harfleri ile yazılmamıştır.

⁷ Seyram Kazakistan'ın Çimkent vilayetine bağlı bir köydür.

⁸ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s.10-11.

⁹ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s.16.

Bu şiire dayanarak Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Hâlis'in 1843 yılında 64-65 yaşlarında olabileceğini söyler. Buna göre Hâlis 1778-1780 yılları arasında bir tarihte doğmuş olmalıdır.

Fena bolsam eger dünya yüzidin
Kılur pinhan meni hak il közidin

Biliñler yok irür maña dua-gûy
Meni ruhumğa bolmas sarf bir muy¹⁰

Yukarıdaki şiirine dayanarak Hâlis'in hiç çocuğu olmamıştır diyebiliriz.

Eserleri

Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Hâlis'in Özbekistan'ın İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü Kütüphanesi Hamit Süleymanov Koleksiyonu, Semerkant Devlet Üniversitesi Abdurrahman Cami Kütüphanesi'nde eserlerinin olduğunu bildirmiştir. Hâlis'in başlıca eserleri şunlardır:

Yusuf ve Züleyha: Hazret-i Yakup'un oğlu Yusuf peygamber ile Züleyha arasındaki ilişkiyi merkeze alan manzum bir eserdir.

Risâle-i Ervâh/Ervâhnâme: İnsanın vefatından sonra başlayan kabir hayatını ve kabir ahvalini anlatır. Kabir sorgusu, Münker, Nekir ve kabir ahvalini zikrederek dünyanın zahiri güzelliği arkasındaki insanı bekleyen feci akıbeti ihtar eden bir eserdir.

Kıyâmetnâme: Korku, endişe, pişmanlık, cennet, cehennem tasvirleriyle, bütün dehşetiyle kıyamet hayatını tasvir edip insanlara nasihat eden bir eserdir.

İbretnâme/Dahma-i Şâhân: Fergana etrafında metfun padişah mezarları ekseninde insan hayatının ve mahiyetini irdeleyen bir eserdir. Eserin yazma nüshalarından başka 1901 yılında Gulam Hasan Arifcanov Matbaasında baskısı yapılmıştır. 1909 yılına ise Taşkent'te Mirazim Mirsultanoğlu tarafından basılmıştır.¹¹ Eser Dahma-i Şâhân, adlı Farsça eserden serbest tercüme yoluyla tercüme edilmiştir.

İmamlar Kıssası: Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'in hayatı, hareket ve faaliyetlerini konu edinen Kerbelâ mersiyesi türünde bir eserdir.

¹⁰ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s. 15.

¹¹ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s. 20.

Kıssa-yı İbn Cerîr: Fergana halkını Müslüman yapmak için komutan olarak görev yapan İbn Cerîr ve yakınlarının hareket, faaliyet ve hayatlarının mühim olaylarını anlatan eserdir. Eser T. Nebiyev ve Mahmud Haseni tarafından Sefîd Bulan Kıssası adıyla 1994 yılında Taşkent'te neşredilmiştir.¹²

Kıssa-yı İbrahim bin Muhammed: Hazret-i Muhammet'in oğlu İbrahim'in vefatı arkasındaki gizemli olayları baba-oğul ilişkisi bağlamında konu edinen bir eserdir.

Nasihât-nâme: Ahlak, edep ve terbiye konularını ibretli hikayeler ve evliya kıssaları ile anlatan bir eserdir.

Kitâb-ı Şehîdân:

a) Nüsha Bilgileri

Yazma, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü 2445 numarada kayıtlı, 88 varaklı gayet hacimli manzum bir metindir.¹³

Eser yeşil deri ciltle kaplıdır cildin sırtı vişneçürüğü bir deri ile takviye edilmiştir. Cildin üzerinde şemse ve tezyinat vardır. Eser 88 varak olup başı ve sonu tamdır. 1b giriş sayfası besmele ile başlar ve sayfa üzerinde serlevha şeklinde bir tezhip süslemesi ile altın varaklı cetvel vardır. Eserin sayfalarında 13 satır yazı bulunmaktadır. Baş başları kırmızı mürekkepledir. Eser çok temiz nestalik hatla orta kaliteli bir kâğıda yazılmıştır. Bazı sayfalarda eksik yerler bırakılmış bazen de sonradan hatırlanan bir beyit sayfa kenarına yazılmıştır. Eserde mesnevi nazım biçimi mefâ'ülün mefâ'ülün fe'ülün kalıbı kullanılmıştır. Eser klasik eser tertibine uygun olarak besmele, hamdele, salvele ile başlar, ardından dünya ve ahirete müteallik bir dua ile devam eder. Kelimelerin yer yer silikliğinden dolayı metinde bazı yerler okunamamaktadır. Eserin mürettep eserler gibi ilerlemeyişi dikkat çeker. Diğer maktel metinleri gibi başlıklara ve bölümlere ayrılmamıştır. Hamdele, salvele ile sebebi telif bölümleri karışık haldedir. Eserin tercüme yılı belli değildir. Eserin dibacesinden kaynak metnin Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Arapça metnin önce Farsçaya, Farsçadan Doğu/Çağatay Türkçesine tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

2a-11 Kılıp irken Hucendî Fârisî nazm

Alıp yörüp okur irdim kayu bezm

¹² Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s. 20.

¹³ Eser hakkında ilk bilgiyi Müslüm Yılmaz vermiştir. Bkz. Müslüm Yılmaz, *Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul, 2016. s. 366.

[...]¹⁴

2b-6 'Arab irken evvel bu risâle
Barıpdur bir Hıucendî köp hayâle

'Arabîni kıılıp Fârsîge tebdîl
Kılıpdur kııska mışrâ' nazm bî-kîl

Men aydım Türkîge nazm éteyin
Cihâna nüshâî koyup kéteyin

Kitâb-ı Şehîdân, bir münacat ile başlar.

1b-1 İlâhî eylediñ sen bizni müslim
Saña 'özin ayta kıldı bu mücrim

Müselmânlığ işini kılğanım yok
Seni qadriñni hergiz bilgenim yok

Meni kılğanlarım dünyâda vâfir
Bu işni kılmağay hergizde kâfir

Neçe işyânnı kıldım anı yaptıñ
Beher hîle meni köñlümni taptıñ

O dünyâda yene şermende kılma
Ayırıp yaşııldırın künde kılma

Seni hâlik özüm mañlûk bilip-mén
Özümni bende-i mûñluk bilip-mén

¹⁴ Şiirde atlanan kıtaları göstermektedir.

Hak ism-i zâtından keçürgil
Yene ism ü şifâtından keçürgil

Cemî'-î enbiyâ mürsel hakkıdın
Meni kılğay-sén imdi müttakıdın

Huşuşan ol Muhammed hâtırıdın
Arıtğay-sén günâhımni barıdın

Be-hakkı çehâr yâr-ı bâ-şafâdın
Meni hem eylegil ehl-i vefâdın

Be-hakkı hürmet-i evlâd-i aşhâb
İki dünyâ meni 'işyânımni yap

Hasan Hüseyin 'azîzni hürmetidin
Meni kütğar dü 'âlem külfetidin

Bu kün eyler saña Hâliş tevellâ
İlâhî kılmağıl mahşerde rüsva

b) Eserin Telif Sebebi

Müellif eseri kaleme alma sebebini şöyle izah eder:

2a-5 İşt ey âdemî mendin rivâyet
Şehîdlerdin saña eyley hikâyet

Oğudum men şehîdlerni kitâbın
Hudâ kılmas alarni hiç hesabın

Şehîdlerni dédi eyle ziyâret
Ki şâyed tañlage bolğay kifâyet

Yörüdüm köp uluğ âstânelerge
 Qoşulup bir neçe mestânelerge

Sefîd Bulan mezârige yeterdim
 Aña pervây kılmayın öterdim

Közümge nâgehân tüşti risâle
 Açıp kördim anı bardım hayâle

Kılıp irken Hucendî Fârsî nazm
 Alıp yörüp oqur érdim qayu bezm

'Acâyib bâlî âsitâne ikendür
 Hudâge bende dâsitâne ikendür

İkendür köp şehîdlerni maqâmı
 Alarnı ne bilür her merd-i 'âmî

2b-1 Ki andın soñ kılıp Fârisîde yâd
 Şehîdler rûhını men eyledim şâd

Qılur-mén yıl sarı anı ziyâret
 Ümîd ol tañlağa kılgay kifâyet

Risâlege meni köñlüm kılıp cüş
 Oqusam Türkî halkı irdi hâmüş

Dédiler bu risâle bolsa Türkî
 Yéne artar idi bizlerge görkî

Uşol élini sözini añladım-mén
 Munı nazmî kılay dép oyladım-mén

‘Arab érken evvel bu risāle
Barıpdur bir Hucendî köp hayāle

‘Arabîni kılıp Fârsige tebdîl
Kılıpdur kıska mışrā‘ nazm bî-ķıl

Men aydım Türkîge nazm éteyin
Cihāna nüshāî koyup kéteyin

Ki mendin ilgeri bir ādemî-zād
Kılıp irken munı Türkî bile yād

[...]

Kılıpdur nazm Türkî meşnevîsin
Bile’lmeydür velîkin ma’nevîsin

Ne anda seci‘ bar ne kâfiye bar
Risāleni kılıp gūyā ki murdār

[...]

3a-1 Uşol beytide sözi bol ikendür
Sözidin hātırını melûl ikendür

Anı nazmın sözi boldur işitkil
Kulağınını aña bir lahza tutķıl

Yukarıdaki şiirde belirtildiği gibi eser daha önce de Türkçeye tercüme edilmiş; fakat müellif bu tercümeyle başarılı bulmamıştır. Lakin kastedilen tercümenin de mahiyeti meçhul olduğundan müellifin iddiasını sınama imkânından mahrumuz. Müellif eseri kaleme alırken çok uğraştığını dile getirerek okuyuculardan esere nazar-i müsamaha ile bakmalarını ve kendisine dua etmelerini talep eder. Bu husus eserde şöyle dile getirilir:

3a-3 Şehitleri sözün nazm kılıp-mén
Neçe kün aña kopup yıkılıp-mén

Eger bolsa ھاţası birle hem sehv
Kerem birle ھاţâsın eylegil 'afuv

ھاţâ üçün söğüñ men 'âm ü hāmı
Velî sögme atam birle anamı

Meni üçün alar mihnet çekipdür
Oqutqalı meni mekteb bérripdür

Soñ andın medresege bérdi iltip
Bu dünyâdın ilgeri ketti batıp

Alarge men du 'â-yi hayr alur-mén
Ne'üz hem ki du 'â-yi bed alur-mén

Müellif eserini oluştururken takip ettiği tercüme usulü hakkında bazı ipuçları verir. Müellifin verdiği bilgilerden eserin sadık bir tercüme olmadığı, bazı yerlerde müellif tarafından kaynak metinlerdeki içeriğe müdahale edildiği ve bazı ilavelerin yapıldığı serbest tercüme usulünün benimsendiği anlaşılmaktadır. Bu husus eserde şöyle dile getirilir:

3a-10 Kılıp rahmî alarnı zârisıǵa
Kitâbını qaradım barısıǵa

Kerek yerideki sözni köterdim
Yumup közni kerekmesdin öterdim

Anı sözidin özge sözni kıldım
Ki men hem bir neçe qopup yıkıldım

Neçe yerige bağladım ğazelni
Bile'lmes hîç kişi rüz-i ezelni

3b-1 Ğazelni oĞusa bir yerde dāyim
 Kişini köñli hem bolĝay mülāyim

Mabādā közlerini eylese nem
 Şehīdler cānıge hem yēseler ĝam

Alarnı rūhı içün eylese ĝayr
 Çîn ümmet ol irür hergiz émes ĝayr

Şevāb-i bî-‘ adedler bolĝay aña
 OĞuganga yene sözni déenge

Sebeb bolĝay neçük kim bir birige
 Ğudānı raĝmeti bolĝay barige

Velîkin Ğalmasun ol hem du ‘ādın
 Kenāre Ğalmasun luţf-i Ğudādın

Anı ba ‘zı sözini eyledim zam
 Du ‘āda fātihadā bolmasun kem

İkevni fātihadā yād etiñler
 Şehīdler rūhı birle şād etiñler

Ğudāyim hem silerni raĝmet étkey
 Şehīdlerge Ğoşup cennetke iltkey

c) Eserin Bölümleri ve Bap Başlıkları

Eser 46 başlıktan oluşmuştur. Bap başlıkları klasik bir Kerbelâ Mersiyesi’nden çok İmām-ı Şāh-ı Cerir’in hareket, faaliyet, mücadele, seyahat, seferleri ve bir olay veya bir bağlam üzerine söylediği şiirleri temel alır.

Birinci Bap: Rasūl-i Ğudā çehār yārlarnı ‘izzetlerini becā kéltürgenleri 3b-10-4a-2.

İkinci Bap: “Mu’aviyeye ‘Ali rasûldin sorañ sizdin soñ cā-nişfn kim turur dégenleri” 4a-3-5b-3.

Üçüncü Bap: “Rasûl-i Hüdâni üç kızlarını küyavge bérgenleri” 5b-3-7a-10.

Dördüncü Bap: “Şahâbeler İmâm-ı Şâh-ı Cerîmi uluğ kılğanları” 7a-10-9b-11.

Beşinci Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr ravzage kirip vedâ kılıp çıkkanları bu gâzel birle” 9b-12-10b-4.

Altıncı Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr bu merâiyeni oqup Medîne’ge uluğ bolğanları” 10b-4-11b-10.

Yedinci Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr halkı birle vedâ laşıp Kûfe’ge revân bolğanı” 11b-9-12b-5.

Sekizinci Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Kerbelâ’da bul gâzel birle İmâm-ı Hüseyin’ni yâd kılğanı” 12b-5-13-1.

Dokuzuncu Bap: “ ‘Abdullah Ziyâd üçüñdin soñ İmâm-ı Şâh-ı Cerîr aldıge çıkkanı” 13-1-15a-11.

Onuncu Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Kûfe’din çıkıp Bağdâd’ge barğanı” 15a-11-16a-4.

On Birinci Bap: “Sa’ d ibni Talhâ bu münâcâtı oqup yığlağanı” 16a-4-18a-5.

On İkinci Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Bağdâd’dın Belh’e kélgeni” 18a-5-18b-7.

On Üçüncü Bap: “Es’ ad Mu’ allâ Hüdâ-yi ta’âlâge münâcât oqup zâr zâr yığlağanı” 18b-7-20b-12.

On Dördüncü Bap: “İmâm, deryâ kırığıda Şâh-ı Belh birle bu münâcâtı oqup yığlağanları” 20b-12-21b-10.

On Beşinci Bap: “Hâzret-i İmâm-ı Şâh-ı Cerîr deryâ boydın köçüp Belh’ka revân bolğanı” 21b-10-23a-8.

On Altıncı Bap: “Mâlik’ni ta’ ziyesige İmâm bu gâzelni oqup yığlağanları” 23a-8-25a-6.

On Yedinci Bap: “Hâzret-i İmâm, Mâlik’ke Belh ve Bağdâd leşkerini қоşup bérgeni” 25a-6-27a-12.

On Sekizinci Bap: “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Semerқand’dın çıkıp Kuba’ga barğanları” 27a-12-30b-1.

On Dokuzuncu Bap: “Hâzret-i İmâm-ı Şâh-ı Cerîr şehir-i Kuba’nı alıp Hôşdâd’ni öldürgenleri” 30b-1-32a-1.

Yirminci Bap: “Hâzret-i İmâm-ı Şâh-ı Cerîr, Kuba’nı alıp Ahsî’ge revân bolğanları” 32a-1-32a-8.

Yirmi Birinci Bap: “Hâzret-i İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Ahsî’de bul gâzelni oquğanları” 32a-8-35b-5.

Yirmi İkinci Bap: “Hâzret-i Şâh, çendavulga tüşüp Kâsân’ga kişi yipergenleri” 35b-5-40b-1.

Yirmi Üçüncü Bap: “İmdi Ahşit Kāsānlikdin kol yup Kārvān-i Bas’ge kişi yipergeni” 40b-1-42a-5.

Yirmi Dördüncü Bap: “Kārvān-i Bas’ni tili birle Kāsānlık imāmni aldıge çıkkanı” 42a-5-43a-9.

Yirmi Beşinci Bap: “Hāzret-i İmām-ı Cerîr Bādek yeride bul münācātını oqup yığlageni” 43a-9-44a-9.

Yirmi Altıncı Bap: “Hāzret-i İmām, nāmeni oqup yığlaganın Kārvān-i Bas ‘inābet kılğanı” 44a-9-51a-10.

Yirmi Yedinci Bap: “İmām, Ahşî’ge barganda ‘Abîde Bānū atasını öyidin perîşān bolup kaytgeni” 51a-10-53b-7.

Yirmi Sekizinci Bap: “ ‘Abîde Bānū bu sözlerni işitip Hūdā’ge nāle kılıp yığlaganı” 53b-7-54b-6.

Yirmi Dokuzuncu Bap: “ ‘Abîde Bānū İmām’ni yüzige bakıp zār zār yığlap bir gazel oqudı” 54b-6-55a-7.

Otuzuncu Bap: “Hāzret-i İmām, ‘Abîde Bānū’dın beyān-ı vakı’ānı sorağanları” 55a-7-56a-10.

Otuz Birinci Bap: “Hāzret-i İmām, maslahat birlen Senāc tağıga kişi yipergenleri” 56a-10-58a-7.

Otuz İkinci Bap: “İmām’ge yārānları ihlāşını ma’lūm kılğanı” 58a-7-60a-4.

Otuz Üçüncü Bap: “Hāzret-i İmām-ı Şāh-ı Cerîr namāzдын soñ yārānlarını köñlini alğanı” 60a-4-63a-6.

Otuz Dördüncü Bap: “Hāzret-i İmām diger saḥābeler birlen birbirleriğe rāzīlaşıp ve ançe garaž ihlāşlarını birbirleriğe gazel birle ma’lūm kılğanı” 63a-6-66a-5.

Otuz Beşinci Bap: “Hāzret-i İmām-ı Şāh-ı Cerîr bu cāylarda qarap bir münācāt oquğanları” 66a-5-69a-10.

Otuz Altıncı Bap: “Münācāt-ı şāhib-ı nazm” 69a-10-72a-9.

Otuz Yedinci Bap: “Bibi Bulan, İmām ve ‘Abîde Bānū’ni şehidler ara érkeni” 72a-9-73b-10.

Otuz Sekizinci Bap: “Bibi Bulan, Hıḥāce ve Bibisini ölüg yatırını aḥtarıp tapmağanı” 73b-10-77a-9.

Otuz Dokuzuncu Bap: “İmām-ı Şāh-ı Cerîr Medīne’ge barıp kırk yıldın soñ leşker-i İslām yörgeni” 77a-9-77b-8.

Kırkinci Bap: “Bibi ‘Abîde tul kalıp ğarîblikde bu gazelni oquğanları” 77b-8-78b-13.

Kırk Birinci Bap: “ ‘Abîde Bānū, yetim balasın kolğa alıp bir gazel oquğanı” 78b-13-82b-9.

Kırk İkinci Bap: “İmām-ı şāh-ı fazl Hūdā’ge nāle kılıp bul münācātını oquğanı” 82b-9-83a-12.

Kırk Üçüncü Bap: “İmâm uruşup Ahşit’ni kaçurğanı” 83a-12-84a-13.

Kırk Dördüncü Bap: “İmâm anasını uruğıdın bir kız alğanı” 84a-13-85a-7.

Kırk Beşinci Bap: “İmâm hâtırlarını cem’ kılıp şehidlerce merkad kılğanları” 85a-7-86b-1.

Kırk Altıncı Bap: “Şâh-ı fazl, Kāsānlık dārū bérđi aña Bibi bu merâiyeni okup yığlağanı” 86b-1-88a-3.

d) Eserin Müstensihi ve İstinsah Kaydı

Eserin sonunda istinsah tarihi gösterilmeksizin Molla Tagâ-yi ibn Nûr Muhammed isimli müstensih kaydı vardır. Müstensihin kimliği meçhuldür.

87b-1 Anıñ dék şâh hem şehzâde ötti
Gazât eylep barı maqşâdıge yetti

Heme yetkey murâda inşâallah
Oğuğan işitkenni te’âlâ

Şod be-tevfik-i Hudâ-yi lâ-yenâm
În kitâb bolursa şenbe tamâm

Eser, “Nüvîsinde Molla Tagâ-yi ibni Nûr Mumammed meniñni du’â-yı nîk birle yâd kılğanlar dép ümîd tutduq inşâallahu te’âlâ” ibaresi ile hitama erer.

e) Eserin Dil Özellikleri

Kitâb-ı Şehidân, sade bir dille yazılmıştır. Bu tercihin bilinçli bir tercih olduğunu, metinlerin birinci derecede hedef kitlesinin avam tabakasından insanların olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Eser akuzatif ekinin -ni olarak kullanılması, ek uyumsuzluğu, yönelme hâli ekinin -KA olması, akuzatif ekinin genitif eki yerine kullanılması, emir eki -GI olarak kullanılması, şahıs eklerinde zamir kökenli eklerin tercihi, zamir n’sinin kullanılmaması, nazal ñ’lerin ve kapalı é kullanımının yaygın olması vb. diğer gramer özellikleri bakımından genel olarak Çağatay/Doğu Türkçesi özelliği göstermektedir.

f) Eserin İçeriğinin Değerlendirilmesi

Genellikle mürettep maktel metinleri Hz. Hüseyin’in abisi Hz. Hasan ile istişare edip Mekke’den ayrılarak Kerbelâ’ya doğru seyahatini, Yezîd’in askerleri ile karşılaşmasını, kendisinin ve yakınlarının olağanüstü metanet ve mukavemetlerini ayrıntılı bir şekilde kaleme alırken bu eser mürettep eserlerin sırasıyla ve muhtevasıyla kaleme alınmamıştır. Eser daha çok İmâm-ı Şâh-ı Cerîr’in hareket, faaliyet, mücadele, seyahat, seferleri ve bir olay veya bir bağlam üzerine söylediği şiirler etrafında şekillenmektedir. Burada İmâm-ı Şâh-ı Cerîr

olarak tavsif edilen kişinin ifa ettiği vazifelerden, peygamber ve sahabelerle kurduğu ilişkileri gösteren “Şahâbeler İmâm-ı Şâh-ı Cerîrni uluğ kılğanları; İmâm-ı Şâh-ı Cerîr bu merâiyeni okup Medînege uluğ bolğanları; İmâm-ı Şâh-ı Cerîr halkı birle vedâ‘laşıp Kûfe’ge revân bolğanı” vb. başlıklardan yola çıkarak Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) olduğu anlaşılmaktadır. Cerîr, Yemenli Becîle kabilesinin reisidir. Hz. Peygamber ve dört halife döneminde yaşamış meşhur bir sahabedir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde yeni yerlerin fethinde mühim görevler ifa etmiştir.¹⁵ Eserin konu başlıklarındaki birçok olay Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî’nin tarihte ifa ettiği komutanlık görevlerine uygun düşmektedir.

Durum böyleyken Kerbelâ olayı 680 tarihinde yani Cerîr’in 671 yılında vefatından sonra gerçekleştiği için bu eserin bir tür olarak Kerbelâ mersiyesi olması veya Kerbelâ’da şiir okuyan kişinin Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî olması pek olası değildir. Bu kayıt eserin içeriğinin sıhhati ve yazarın güvenilirliği konusunda kuşku uyandırmaktadır. Burada konu edilen Cerîr, Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî’den ayrı, aynı isimli başka birisi olabilir; lakin söz konusu yıllarda bu icraatları yapma potansiyeli ve imkânı bulunan başka bir Cerîr’i tespit edemedik. Başka bir ihtimal ise müellifin Cerîr’in vefat yılını bilmeden şöhretine binaen onu bu hikâyeye dahil etmiş olmasıdır. Nitekim Hamzanâme’de Ali Cenknâmeleri’nde benzer durumlar görülür.

Eserin kapaktan sonraki ilk sayfasında Târîh-i Kitâb-ı Şehîdân, Çağatay, Vaq‘a-i Kerbelâ, el-mütercim mine’l-Fârisiyye li’l-Ûcendî ve’t-terceme e’s-Selâmî kuddise sirruhü kaydı vardır. Burada cevap bekleyen üç soru vardır.

1. Ûcendî kimdir?
2. Selâmî kimdir?
3. Eserin doğru adı nasıl olmalıdır?

1. Ûcendî kimdir? Hucend deyince akla ilk Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Hucend’de doğup meşhur olan büyük mutasavvıf şair Kemâl-i Hucendî (ö. 803/1401) gelmektedir.¹⁶ Lakin Hucendî’nin bilinen eserleri içinde Kitâb-ı Şehîdân adlı bir eser bilinmemektedir. Hucendî’nin bilinen eserleri Dîvân’ı ve Letâfetnâme’sidir. Ayrıca Hucendî, eserlerinde mahlas olarak Kemal mahlasını kullanmaktadır. Bundan dolayı eserin giriş sayfasında yer alan kişinin Kemâl-i Hucendî olması çok mümkün gözükmemektedir. Burada geçen Hucendî, yine Hucendli olan tam olarak kim olduğunu teşhis edemediğimiz başka biri olmalıdır.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671)”, *TDVİA*, C. 7, İstanbul, 1993, s. 410-411, Yasemin Barlak, “Cerîr b. Abdullah el-Becelî: Kabilesi, Hz. Peygamber ile ilişkileri ve İrtidâd Olaylarındaki Rolü”, *Dergiabant*, S.1, Bolu 2022, s. 95-115.

¹⁶ Hayatı için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, “Kemâl-i Hucendî”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2022, s. 226.

2. Selâmi kimdir? Buradaki en müşkül sorulardan birisi hiç şüphesiz sadece eserin giriş sayfasında ...ve't-terceme e's-Selâmî kıddise sirruhü kaydıyla geçen Selâmi adıdır. Selâmi'nin mahiyeti ve kimliği hakkında araştırma yapabilmek için elimizde iki kelime vardır. Bunlar “ve't-terceme ve kıddise sirruhü”dur. Kitâb-ı Şehîdân adlı eser yukarıda bahsi geçtiği gibi Arapçadan Farsçaya, Farsçadan da Türkçeye tercüme edilmiştir. Hatta Farsçadan Türkçeye iki defa tercüme edilmiştir. Selâmi, bu tercüme serüveninde nerede görev almıştır, ilgili eseri Arapçadan Farsçaya mı, yoksa Farsçadan Türkçeye mi tercüme etmiştir kesin olarak bilinmemektedir. Fakat isminden sonra kıddise sirruhü kaydının olması hürmete layık bir mutasavvıf şair olma ihtimalini güçlendirmektedir.

3. Eserin doğru adı nasıl olmalıdır? Eser üzerinde yer alan “Vağ'a-i Kerbelâ” kaydı muhtemelen sekizinci bapta 12b-5-13-1 satırları arasında yer alan “İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Kerbelâ'da bul ğazel birle İmâm-i Hüseyin'ni yâd kılğanı” başlığından dolayı eserin sonraki sahipleri tarafından konulmuştur.

Sekizinci bapta geçen şiir şöyledir:

İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Kerbelâ'da bul ğazel birle İmâm-i Hüseyin'ni yâd kılğanı

12b-5 Ki sendin ayrılıp imdi babam yığlar-mén
 Hüseyin'ni mâtemidin müdâm yığlar-mén
 Yoluñda baş béríben ey ağam yığlar-mén
 Tenimde cân barıda men devâm yığlar-mén
 Alay üçüñni dében müdde'âm yığlar-mén

 Xanı uşol küni men hizmetiñde bolsam kâş
 Yoluñda cânı fedâ kılsam bérsem baş
 Kılar irdim ki men anda Yezîd'ni sırrını pâş

 Közümdin imdi kéledür ğamiñda beyhüde yaş
 Çide almay bu elem şubh u şâm yığlar-mén

 Ziyâdni oğlını kanın akuzmasam imdi
 Yüzini yer sarıge hem bakuzmasam imdi
 Bu Küfe şehrinin kahrımında bozmasam imdi
 Barını közleridin kan akuzmasam imdi
 Közüme uykunı eylep harâm yığlar-mén

Nigün tüşüp saña yalguz kélip édiñ cigerim
 Kélürde bolmadı hergiz meni haberim
 Be-ħaqq-ı ħurmeti ol Mustafâ uluğ pederim
 Yoluñda güy kılip oynay mudım bu serim
 Yādımge tüşse bu künler tamām yığlar-mén

Muħammed Hanîfe qaşında bolsa idi
 Yezid'ni leşkerini barçasını kırsa idi
 Irāk mülküni andın yine ayırsa idi
 ‘Ali vü Fâtıma revvaħumâ bularnı körse idi
 Neçük ‘ilâc éteyin ey ağam yığlar-mén

Neçük kılay tirilip munda imdi kélmey-sén
 Meni bu nâle vü zârımnı hîç körmey-sén
 Meded maña bu zamân ne sebebdin kılmay-sén
 İçimge ğuşsa vü ğam toldı hîç bimey-sén
 Be-ħaqq-ı süre-i ol tört kelâm yığlar-mén

Seni sözüñni kılar nazm dem-be-dem Hâliş
 Meded kılip qolum al munda qalmayın nâkıs
 Yene kıyâmet ara iltifât étin bir ħiş
 Dimâğımge kéledür kün sarı sizi gül is
 Oqup oqup kitâbni devâm yığlar-mén

Klasik Kerbelâ metinlerinde yer alan birçok bölüm bu eserde yer almamaktadır. Ayrıca “Rasûl-i Ĥudânı üç kızlarını küyavge bérgeñleri” başlığı da Kerbelâ başlığı ile doğrudan irtibatlı görülmemektedir. Bu bağlamda eseri, giriş sayfasında yer alan Târîh-i Kitâb-ı Şehîdân, Çağatay, Vağ‘a-i Kerbelâ kaydından sadece Kitâb-ı Şehîdân kısmı ile adlandırmak daha doğru olacaktır. Başka bir adlandırma önerisi ise Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Hâlis’in Kıssa-i İbn Cerîr adlı eseri olduğunu ve bu eserin T. Nebiyev ve Mahmud Haseni

tarafından Sefîd Bulan Kıssası adı ile 1994 yılında Taşkent'te neşredildiğini bildirmiştir.¹⁷ Kitâb-ı Şehîdân'ın sebab-i telif bölümünde şöyle bir beyit vardır:

2a-9 Sefîd Bulan mezâriğe yeterdim
Aña pervây kılmayın öterdim

Bu beyitte geçen “Sefîd Bulan” T. Nebiyev ve Mahmud Haseni'nin bahsi geçen neşriyatının adıdır. Tüm bu bilgileri birleştirdiğimizde Kitâb-ı Şehîdân, Kıssa-i İbn Cerîr, Sefîd Bulan Kıssası aynı eserin farklı isimlendirilmiş varyantlarıdır. Eser üstündeki Târih-i Kitâb-ı Şehîdân Vağ'a-i Kerbelâ, kaydını bir tarafa bırakıp muhtevaya odaklanırsak eser için en doğru adlandırma Kıssa-i İbn Cerîr'dir.

Telif yılı belli olmayan Kitâb-ı Şehîdân şu şiirle biter:

87a-13 Tam boldı bul bu kıssa dâsitânı
Tamâmi kışşaları bösitânı

SONUÇ

Bu makalede edebî mahlası Hâlis olan Şah Hâkim'in Kitâb-ı Şehîdân başlıklı eseri üzerinde durulmuştur. Şah Hâkim ve Kitâb-ı Şehîdân eseri üzerine şimdiye kadar Türkiye'de bir çalışma yapılmamıştır. Hâlis, Seyram'da doğmuş, 19. asrın ortalarında Taşkent ve Fergana'da yaşamıştır. Doğum ve ölüm yılı ile vefat yeri bilinmemektedir. Bazı şiirlerinden yola çıkarak 1778-1780 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Daha çok dinî, didaktik ve tarihî eserler kaleme almıştır.

Kitâb-ı Şehîdân önce Arapça olarak kaleme alınmış, Arapçadan Farsçaya tercüme edilmiş sonradan serbest tercüme yoluyla Hâlis tarafından Doğu/Çağatay Türkçesine aktarılmıştır. Eserin Türkiye ve Özbekistan'da nüshaları bulunmaktadır. Eserin girişinde yer alan ve daha sonraki sahipleri tarafından yazıldığı anlaşılan Vağ'a-i Kerbelâ başlığı yanılıcı bir kayıttır. Eser klasik maktel metinlerinin aksine Hz. Hüseyin'in abisi Hz. Hasan ile istişare edip Mekke'den ayrılarak Kerbelâ'ya doğru seyahatini, Yezîd'in askerleri ile karşılaşmasını, kendisinin ve yakınlarının olağanüstü metanet ve mukavemetlerini tasvir etmek yerine İmâm-ı Şâh-ı Cerîr'in hareket, faaliyet, mücadele, seyahat, seferleri ve bir olay veya bir bağlam üzerine söylediği şiirler etrafında şekillenmektedir. İmâm-ı Şâh-ı Cerîr olarak tavsif edilen kişinin Yemenli Becîle kabilesinin reisi Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671) olduğu anlaşılmaktadır. Kerbelâ

¹⁷ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s. 20.

olayı 680 tarihinde yani Cerîr'in 671 yılında vefatından sonra gerçekleştiği için bu eserin bir tür olarak Kerbelâ mersiyesi olması veya 8. bapta belirtildiği gibi Kerbelâ'da şiir okuyan kişinin Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî olması pek olası değildir. Bu karışık başlıklar ve içerikler eserin içeriğinin sıhhati ve yazarın güvenilirliği konusunda kuşku uyandırmaktadır.

Kitâb-ı Şehîdân eseri muhteva açısından maktel metni olarak kabul edilemez. Eser içinde yer alan "Rasûl-i Hudâmı üç kızlarını küyavge bergeçleri" başlığı Kerbelâ başlığı ile doğrudan irtibatlı görülmemektedir. Eserin giriş sayfasında yer alan Târîh-i Kitâb-ı Şehîdân Çağatay Vak'a-i Kerbelâ kaydının yazı ve mürekkebinden Târîh, Çağatay, Vak'a-i Kerbelâ kısımlarının sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserin muhtevası da bunu teyit etmektedir. Eseri, Kitâb-ı Şehîdân olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Başka bir adlandırma önerisi ise Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, Hâlis'in Kıssa-i İbn Cerîr adlı eseri olduğunu ve bu eserin T. Nebiyev ve Mahmud Haseni tarafından Sefîd Bulan Kıssası adı ile 1994 yılında Taşket'te neşredildiğini bildirmiştir.¹⁸ Kitâb-ı Şehîdân'ın sebep-i telif bölümünde geçen Sefîd Bulan, T. Nebiyev ve Mahmud Haseni'nin kitabının başlığıdır. Eserin tavsifinde verilen bilgiler Kitâb-ı Şehîdân ile aynıdır. Tüm bu bilgileri birleştirdiğimizde Kitâb-ı Şehîdân, Kıssa-i İbn Cerîr, Sefîd Bulan Kıssası aynı eserin farklı isimlendirilmiş varyantlarıdır. Eser üstündeki sonradan yazıldığı anlaşılan Târîh, Çağatay, Vak'a-i Kerbelâ kayıtlarını bir tarafa bırakıp muhtevaya odaklanırsak eser için en doğru adlandırma Kıssa-i İbn Cerîr'dir. Çünkü eserin içeriğinin ekseriyeti Ebû Amr Cerîr b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî ile ilgilidir. Hâlis'in zikredilen eserleri müstakil araştırmalara konu edildikçe veyahut yeni eserleri buldukça hayatının meçhul yönleri netlik kazanacaktır.

¹⁸ Ravşenov Fazliddin Ravşenoviç, a.g.e.,s. 20.

KAYNAKÇA

AHMEDOV, B., *Devletşah Semerkandî (Meşhur kişiler)*, SSR Neşriyatı, Taşkent, 1967.

BARLAK, Yasemin, "Cerir b. Abdullah el-Becelî: Kabilesi, Hz. Peygamber ile İlişkileri ve İrtidâd Olaylarındaki Rolü" *Dergiant*, C. 10, S. 1, Bolu, 2022, s. 95-115.

ÇİMEN, Feyzi, *Mirza Meryemhan Dîvânı*, DBY Yayınları, İstanbul, 2022.

ÇİMEN, Feyzi, *Molla Muhammed Timur Âsârü'l-İmâmiyye Çağatayca Kelile ve Dimne Tercümesi (İnceleme, Metin, Dizin-Sözlük)*, DBY Yayınları, İstanbul, 2022.

EŞANOVA, Selimehan Nişanbekkızı, "Nisa ve Hani Eserlerinde Kerbelanâme", *Özbek Dili ve Edebiyatı*, S.1. Taşkent, 2005, s. 75-79.

FAYDA, Mustafa, "Ebû Amr Cerir b. Abdillâh b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671)", *TDVİA*, C.7, İstanbul 1993, s. 410-411.

HOFMAN, H. F., *Turkish Literature A Bio-Bibliographical Survey*, Published by The Library of The University of Utrecht Under the Auspices of The the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Utrecht, 1969.

KAYYUMOV, Polatcan Damulla, *Tezkire-i Kayyumi, [Yayın evi yok]*, Taşkent, 1998.

MARUFOV, M. vd., *Özbek Tilining İzahlı Lügati I-II*, Moskova Rus Dili Neşriyatı, Moskova, 1981.

NEBİYEV, T., Mahmud Haseni, *Sefid Bulan Kıssası*, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1994.

ÖZ, Mustafa, "Kerbelâ", *TDVİA*, C.5, Ankara, 2002, s. 271-272.

RAVŞENOVİÇ, Ravşenov Fazliddin, *Hâlis ve Onun Edebi Mirası*, Özbekistan Respublikası Aliy ve Orta Mahsus Talim Vezirliği Alishir Nevai Nomidagi Semerkand Devlet Universtiti [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Semerkant, 1997.

SEMENOVA, A. A., *Sobraniye Vestochnih Rukopisey Akademi Nauk Uzbekskoy* [11 cilt], SSR Yayınları, Taşkent, 1952-1987.

SHAW, Robet Barkley, *Kâşgar ve Yarkent Ağzı Sözlüğü*, Çev. Fikret Yıldırım, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Süleyman Efendi-i Buharî, *Lügat-i Çağatay ve Türk-i Osmani*, Mıhran Matbaası, İstanbul, 1298.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, "Kemâl-i Hucendî", *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2022, s. 226.

TEKCAN, Münevver, "Çağatay Türkçesinde Yazılmış Bir Hazret-i Hüseyin Mersiyesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXXIII, İstanbul, 2005, s. 207-238.

YILMAZ, Müslüm, *Klasik Türk Edebiyatında Kerbelâ Hadisesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul, 2016.

EKLER: Metinden Örnekler

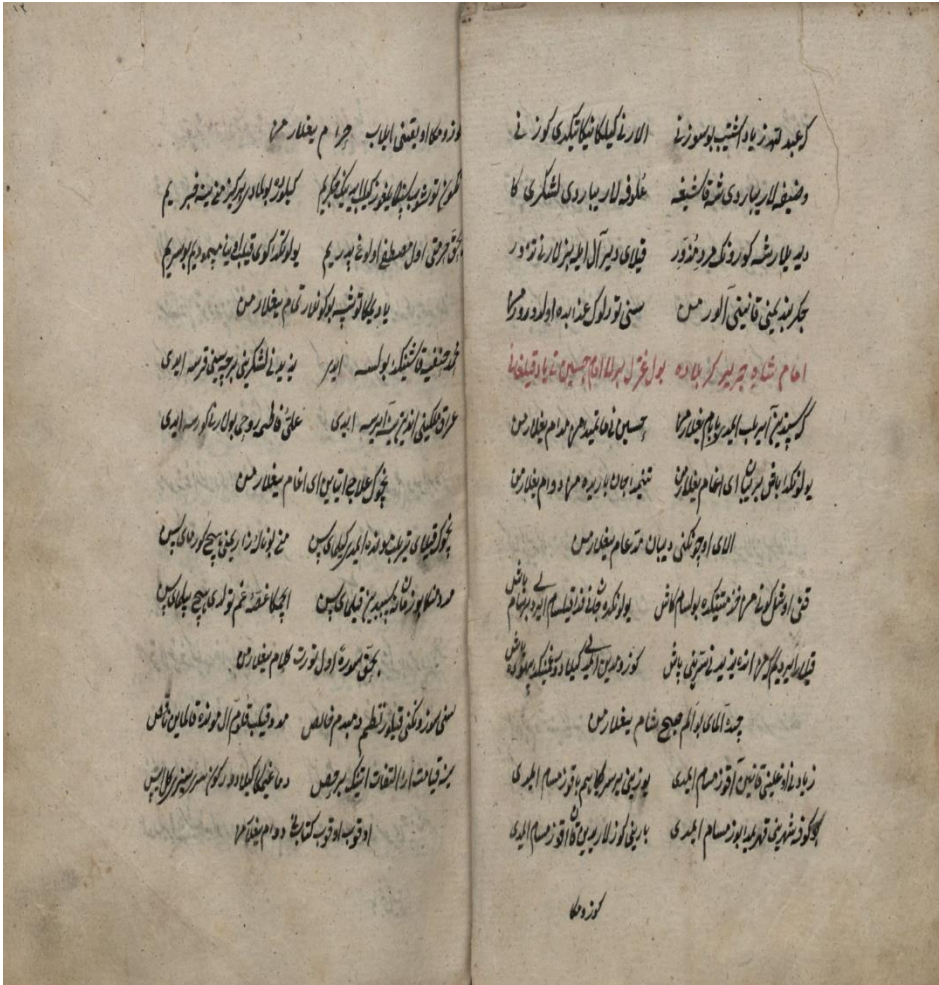
Ek1: Kitap-ı Şehidân 1b giriş sayfası

Ek2: Kitap-ı Şehidân 12b-5-13-1 sekizinci bapta geçen "İmâm-ı Şâh-ı Cerir Kerbelâ'da bul gâzel birle İmâm-ı Hüseyin'ni yâd kılğanı" başlıklı şiir

Ek3: Kitap-ı Şehidân 87b-88a sonuç sayfası

Ek4: Kitap-ı Şehidân müstensih kaydı sayfası

Kitab-ı Şehidân 12b-5-13-1 sekizinci bapta geçen "İmâm-ı Şâh-ı Cerîr Kerbelâ'da bul ğazel birle İmâm-ı Hüseyin'ni yâd kılğanı" başkhlk şiir

کعبه تهریز ما ایشیب بوسوزنا
 الارنه کیکلک شاکدی کوزنا
 و ضیفه لاری یاروی غرقه شیفه
 عارفه لاری یاروی لشکری کا
 دی یاروشه کوروشه و نوزور
 قیای دیر آل ایبرایم لار نه زور
 جگر نه یینی قانی ای الورسن
 سننی توردک غزده اولدوروزما
امام شاه جریر کربلا ده بار غزل بهر حال ای حسین نه یاقینا
 که گستریم آبروی ایبرایم چو کربلا
 حسین نه تیریم مردم یغلازم
 یاد کونک بقی برین ای ایضام یغلازم
 نغیر ایان باریده مردم یغلازم
 الای اوچرکن دیان مردم یغلازم
 قنی اوغول کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 یولونکونده نوز ایضام ایبرایم
 قیای ایبرایم کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 کوزم نوز شیکله بولسا کاش
چند الای اولدو صبح شام یغلازم
 زبانه اوغول قانی او تو رسم ایبرایم
 یونینی یوسر کلام تو رسم ایبرایم
 باری کوزم لاری یاروی تو رسم ایبرایم
 باری کوزم لاری یاروی تو رسم ایبرایم

نوز و کلا او یغنی ایلاب جرم یغلازم
 کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 ایبرایم کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 ایبرایم کوزم نوز شیکله بولسا کاش
یاد کونک بقی برین ای ایضام یغلازم
 نغیر ایان باریده مردم یغلازم
 الای اوچرکن دیان مردم یغلازم
 قنی اوغول کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 یولونکونده نوز ایضام ایبرایم
 قیای ایبرایم کوزم نوز شیکله بولسا کاش
 کوزم نوز شیکله بولسا کاش
چند الای اولدو صبح شام یغلازم
 زبانه اوغول قانی او تو رسم ایبرایم
 یونینی یوسر کلام تو رسم ایبرایم
 باری کوزم لاری یاروی تو رسم ایبرایم
 باری کوزم لاری یاروی تو رسم ایبرایم

کوز و کلا

